

Церковний вплив на процеси демократизації українського суспільства

Мета статті – дослідження впливу церкви та церковних інституцій на процеси демократизації в Україні. Реалізація цієї мети здійснюється завдяки виконанню таких дослідницьких завдань: висвітлення особливостей ставлення громадян до базових цінностей та ідеалів демократії; розгляд впливу церковних інституцій на становлення консолідованої демократії; дослідження особливостей демократизації політичного процесу в Україні. Використано філософську методологію. Аналізуючи вплив церковних інституцій та віруючого населення на демократичні впровадження, можна виокремити конкретні риси релігії, що сприяють, перешкоджають або є нейтральними щодо демократії, і таким чином подолати малорезультативність класифікацій різних релігійних течій на такі, що або сприяють демократії, або ні. Спроби таких спрощених класифікацій та протиставлень (протестантизм і католицизм, християнство та мусульманство тощо), зазвичай, недооцінюють розмаїття можливих інтерпретацій і динамічність релігійних напрямів та не дають достатньо детальної інформації для того, щоб допомогти в оцінці перспектив демократизації тих чи інших суспільств й у визначенні бажаних напрямів розвитку їхніх релігійних систем. Очевидно, що ефективна реалізація позитивного потенціалу релігії та Церкви на процес формування й становлення громадянського суспільства в Україні можлива при гармонізації її зусиль із зусиллями самого суспільства та держави. Відзначено, що в сучасних умовах демократизація політичного процесу передбачає інституціоналізацію органів влади й розширення ролі неполітичних громадських акторів, до яких належать релігійно-церковні об'єднання. Перспектива подальших досліджень у цьому напрямі – це, з одного боку, питання ролі церкви як дійового партнера демократичного суспільства, а з іншого – ретельніше дослідження світоглядних та організаційних рис, які повинні бути властиві релігії для того, щоб уможливити її конгруєнцію з демократією, тобто щонайменше – їхню сумісність, а як максимум – взаємопідсилення.

Ключові слова: церква, держава, демократизація, громадянське суспільство, релігія, мораль, суспільство.

Постановка наукової проблеми та її значення. Політичні трансформації колишніх авторитарних режимів не завжди означають їх демократизацію – дуже часто відбувається транзит від одного недемократичного режиму до іншого, недемократичного типу правління. Досвід політичних трансформацій останніх 15–20 років переконує дослідників у тому, що наслідком подібних поставторитарних і посттоталітарних транзитів стає формування «гібридних» політичних режимів. Відтак проблема розгляду процесів демократизації, що розгортаються в останні десятиріччя, є одним із центральних об'єктів політологічних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених.

Під демократичним переходом (транзитом) розуміють низку соціальних й інституціональних змін, що прокладають шлях заміні авторитарних методів правління демократичними. Однак такий підхід звужує розуміння переходу як усіляких форм перехідних процесів (еволюційних чи революційних, безупинних або дискретних), що супроводжували людство протягом усієї його історії – від традиційного суспільства до класового, від класового до індустріального й т. ін. Демократичний транзит – це процес, що в широкому сенсі починається від того моменту, коли авторитарна система, що існувала раніше, демонтується й потім через фазу конституювання нової демократії розвивається до встановлення та повноцінного функціонування останньої [1].

Ця категорія поєднує різноманітні за своїм характером, моделями й результатами суспільно-політичні трансформації, що відбуваються на сучасному етапі демократизаційної хвилі.

Важливою умовою демократизації сучасного суспільства є наявність повноправних соціальних інститутів, уключаючи й конфесійні, які покликані сприяти більш повній реалізації інтересів громадянина, особистості та індивідуальності. Високий авторитет і довіра в суспільстві до інституту Церкви (як гаранта справедливості, оберега моральних, культурних та історичних традицій) перетворило його на один із впливових чинників сучасного політичного процесу, засіб посилення демократії в Україні. Потенційні можливості церкви зумовили й наростаючий інтерес до неї з боку держави, політичної еліти країни.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Основні чинники церковно-релігійного впливу на процес демократизації досліджували у своїх роботах такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як В. Бондаренко, М. Бабій, М. Васін, В. Єленський, М. Закович, С. Здіорук, А. Колодний, А. Красиков, М. Маринович,

Ф. Овсієнко, П. Рабінович, В. Речицький, Ю. Решетніков, О. Уткін, С. Фірсов, Л. Хомер, П. Яроцький та ін.

Мета статті – дослідження впливу церкви й церковних інституцій на процеси демократизації в Україні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Одним із найважливіших суспільних інститутів, який поряд з іншими складовими елементами громадянського суспільства безпосередньо впливає на перебіг суспільно-політичних процесів, є церква. Саме тому розкриття місця й ролі церкви у формуванні суспільних відносин є настільки актуальним.

Однак перед безпосереднім розкриттям взаємовпливу церкви та процесів демократизації потрібно розкрити зміст і сутність самого поняття демократизації. У більшості посткомуністичних країн усе ще зберігається політичне протистояння прихильників та противників демократії, що свідчить про недостатню легітимність демократичної влади, адже значна частина громадян посткомуністичних країн пасивно або й із недовірою ставиться до базових демократичних процедур й інституцій. «Нові демократії» повинні зміцнювати та розширювати соціальну базу прихильників демократичної й ринкової культури для консолідації суспільства. Отже, консолідація демократії означає інституціоналізацію правил конкурентної політичної гри та чітке визначення меж політичної боротьби, вихід за які може загрожувати функціонуванню всього демократичного процесу.

Системні проблеми здійснення демократичних переходів у посттоталітарних державах пов'язані з особливостями функціонування самих демократичних режимів. Однією з таких найсуттєвіших проблем є зростання в суспільствах перехідного типу почуття апатії та розчарування, а також феномен «авторитарної ностальгії», породжений нездатністю правлячих еліт вирішити найгостріші суспільні суперечності.

«Вживання» нових демократичних режимів залежить не лише від здатності політичних лідерів припинити перманентну боротьбу всередині правлячої еліти, уміння домовлятися та йти на компроміси, але й від готовності багатьох громадян зберігати прихильність чи навіть відданість демократичному режимові як такому при досить критичному ставленні до його керівників.

Саме якісні, структурні зміни в масовій політичній свідомості та політичній культурі суспільства є найбільш сприятливими факторами для становлення консолідованої демократії. Так, американський політолог С. Гантінгтон пов'язує можливість третього авторитарного «відпливу» з дією таких факторів: слабкою вкоріненістю демократичних цінностей у свідомості політичної еліти й мас, глибокими економічними потрясіннями, зростанням соціальних суперечностей і різкою соціально-економічною й політичною поляризацією суспільства.

Інший дослідник, Д. Растроу, розглядаючи ціннісну систему суспільства крізь призму різних моделей переходу до демократії, дійшов висновку, що на становлення демократії в тій чи іншій державі впливає її історична «генетична» спадщина. Він зазначає, що перехід до демократії можливий за умови дотримання кількох фаз. Перша фаза полягає в досягненні національної єдності, другою є довготривала політична боротьба, протягом якої народжується й загартовується нова еліта, з'являються інститути громадянського суспільства, зростає участь громадян у політичних процесах, тобто відбувається прищеплення суспільству громадянської політичної культури. Третя фаза – ухвалення рішень, насамперед щодо інституціоналізації базових демократичних процедур, четверта – звання до демократії, час освоєння громадянами й політичними елітами технік та демократії, придбання необхідних для її функціонування навичок, у результаті чого демократія починає працювати як відносно владодержущий і цілісний механізм [2, с. 6].

Застосовуючи динамічну модель для аналізу політичних процесів в Україні, що відбувалися після здобуття нею незалежності, О. Радченко стверджує, що Україна вступила на шлях демократизації, «проскочивши» першу фазу – досягнення національної єдності. Тому на другій та третій фазах (зародження нової політичної еліти, довготривала й жорстка політична боротьба та інституціоналізація базових демократичних процедур), простежуються політичні процеси, у результаті яких відбувається наростання поляризації суспільства, загроза дезінтеграції за регіональною та культурно-цивілізаційною ознакою. Четверта фаза (звання до демократизації) у нашій державі ще не настала, оскільки ще не завершилося «щеплення суспільству громадянської політичної культури» [3, с. 280].

Значна частина вітчизняних і зарубіжних дослідників констатує: демократія так і не перетворилася на безперечну цінність для більшості українських громадян. «Досвід повсякденного

життя не зламав ставлення громадян до демократії як до привнесеної ззовні, не сформувалася віра в здатність демократичних цінностей та інституцій забезпечити участь громадян та обмежити монополію на владу...», – вважає О. Куценко [4, с. 71].

Провідною метою проведення системної трансформації є формування в Україні такої системи суспільно-політичного устрою, яка б становила утілення соціополітичних потенцій нації, її культурних і ментальних особливостей та була здатна розвиватися відповідно до ключових тенденцій загальноцивілізаційного суспільного поступу. Остаточний етап демократизації має знаменуватись утворенням оригінальної національної суспільно-політичної моделі. Це процес формування в суспільстві позитивного консенсусу, заснованого на системі демократичних норм.

А тепер згадаймо аналіз Алекса де Токвіля, який схиляє нас до висновку, що релігія сприяє демократії тоді, коли забезпечує єдність людей у вірі в демократичні цінності та спільному баченні міжлюдських відносин, а пропагування духовенством демократичних цінностей і поширення практичної громадянської інформації (без підтримки конкретної політичної сили) лише сприяють ефективній демократії. Отже, на прикладі участі Церков у протестних акціях, які розпочалися наприкінці листопада 2013 р., ми помічаємо подібні тенденції: релігійні організації сприяють демократії, формуючи віру в демократичні принципи, згуртовуючи людей, розвиваючи навички та подаючи практичну інформацію.

Про конструктивну позицію Церкви, особливо в умовах загострення протистояння між різними політичними угрупованнями країни, засвідчили ініціативи колективного міжконфесійного органу – ВРЦіРО, спрямовані на дотримання конституційних прав і свобод громадян, дієвого діалогу між владою й опозицією в пошуках ненасильницьких способів виходу з кризи, які, по суті, стояли на захисті базових принципів демократії. Серед них – «Звернення Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій до своїх вірних та всіх людей доброї волі у зв'язку із суспільно-політичною ситуацією в Україні» від 10 грудня 2013 р., «Комюніке екстренного засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій» від 22 січня 2014 р.

Ідеєю утвердження демократичних принципів проникнула й Заява ВРЦіРО з приводу Дня Соборності та Свободи України (22 січня 2014 р.). В оприлюдненому документі ця важлива історична подія в житті українського народу розглядалася як символ непорушної єдності всіх українських земель у єдиній державі, єдності «українців у різноманітності думок, поглядів та підходів до творення нашого майбутнього». Поряд із тим висловлювалося й застереження, що торкалося відповідальності політичних сил країни в збереженні «єдиної соборної Української держави» [5].

Релігійні конфесії в Україні в період гострої політичної кризи кінця 2013 р. – початку 2014 р. «зуміли достойно пройти Майдан» [6], «Церква в подіях Майдану виявила себе як потужний і цілісний інститут громадянського суспільства, здатний захищати інтереси громадян від свавілля влади» [7, с. 8]. Подібний погляд поділяли й дослідники з РФ (М. Мітрохін), наголошуючи на тому, що «політична орієнтація практично усіх українських релігійних організацій однозначна. Вони є прибічниками сильної й незалежної Української держави з європейською орієнтацією. У цьому відношенні вони відображають погляд основної маси віруючих» [8].

Помітну роль Церква відіграла й у громадсько-політичному житті України в «постмайданівський» період, тим самим сприяючи утвердженню демократії. Своєю безальтернативною позицією після перемоги Революції Гідності вона (особливо в умовах кризи діяльності таких політичних інститутів, як Верховна Рада України, Уряд, партійного руху) сприяла легітимізації нової української влади, підвищенню її авторитету, що набувало особливої ваги у зв'язку з необхідністю нейтралізації реваншистських планів колишньої «партії влади», дій політичного керівництва РФ із дискредитації політичних перетворень у країні за рахунок актуалізації тем «антидержавного перевороту», «київської хунти», «неофашистів» тощо.

Отже, вагоме місце серед політичних механізмів впливу на політичну свідомість громадян України, у тому числі на формування цінностей та ідеалів демократії, займав інститут церкви. Ступінь впливу релігії, Церкви на процеси демократизації перебував у залежності від багатьох факторів, зокрема:

а) законодавчої бази, яка, створивши стабільні й сприятливі умови для функціонування та розвитку церкви й релігійних організацій, не лише визначила відповідні можливості та межі цього впливу в державі, але й сприяла (завдяки уникненню міжконфесійного напруження) набуттю релігійним чинником якості, спрямованої на стабілізацію суспільно-політичних відносин у країні;

б) рівня сприйняття релігії громадянами України, урахувавши її соціальні функції, передусім як гаранта справедливості, джерела спадкоємності моральних, культурних й історичних традицій, що в умовах глибокої трансформації держави та суспільства, ускладнення соціально-економічної й політичної ситуації в Україні, існуючої «кризи довіри» до інститутів політичної влади та громадських об'єднань призвело до відчутного посилення авторитету церкви, наслідком чого стало перетворення українців на одну з найбільш релігійних націй у Європі.

Саме тому в процесі демократизації одним із визначальних чинників стає позиція релігійних організацій, які підтримують та пропагують демократичні цінності й норми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи результати досліджень проблематики церковно-релігійного чинника впливу на процес демократизації, потрібно відзначити таке. На сучасному етапі демократичних перетворень формуються найважливіші інститути громадянського суспільства: політичні партії, об'єднання підприємців, релігійні організації. У процесі взаємодії держави, суспільства та релігійних організацій утворюється механізм їх взаємного впливу й визначаються напрями подальших демократичних перетворень.

Аналізуючи вплив церковних інституцій та віруючого населення на демократичні впровадження, можна виокремити конкретні риси релігії, що сприяють, перешкоджають або є нейтральними щодо демократії й, таким чином, подолати малорезультативність класифікацій різних релігійних течій на такі, що або сприяють демократії, або ні. Спроби таких спрощених класифікацій і протиставлень (протестантизм та католицизм, християнство й мусульманство тощо), зазвичай, недооцінюють розмаїття можливих інтерпретацій і динамічність релігійних напрямів та не дають достатньо детальної інформації для того, щоб допомогти в оцінці перспектив демократизації тих чи інших суспільств й у визначенні бажаних напрямів розвитку їхніх релігійних систем.

Джерела та література

1. Encouraging Democracy: the International Context of Regime Transition in Southern Europe / ed. by G. Pridham. – N. Y: St. Martin Press, 1991.
2. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Данкворт Растоу // Политические исследования. – 1996. – № 5. – С. 5–9.
3. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : [монографія] / О. В. Радченко. – Х. : Вид-во ХРІДУ «Магістр», 2009. – 380 с.
4. Куценко О. Зигзаги демократизації політичного режиму в Україні / О. Куценко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 65–79.
5. Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій з нагоди Дня Соборності та Свободи України // Інститут релігійної свободи. – 2014. – 22 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1330.
6. Гостев А. Православные достойно прошли Майдан / А. Гостев // Радио Свобода. – 2014. – 30 июля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.svoboda.org/content/article/25471941.html>.
7. Суспільно-політичний конфлікт – загроза цілісності України та українського суспільства [Електронний ресурс] // Україна-2014: суспільно-політичний конфлікт і церква. Позиції релігійних діячів, експертів, громадян / Центр Разумкова. – К., 2014. – С. 7–10. – Режим доступу : http://www.uceps.org/upload/2014_Khyga_Religiya_5nnn_site.pdf.
8. Митрохин Н. Не меч, но мир [Электронный ресурс] / Н. Митрохин // Грани.ру. – 2014. – 28 января. – Режим доступа : <http://grani.ru/opinion/mitrokhin/m.223877.html>.
9. Tocqueville A. de. Democracy in America / A. Tocqueville. – N. Y., 1990. – Vol. 1.
10. Barberini G. Il fenomeno religioso confessionale nel processo di democratizzazione negli Stati dell'Europa centro-orientale / G. Barberini // «La libertà religiosa» a cura di M. Tedeschi. – T. III : Rubbettino, Soveria Mannelli, 2002. – P. 907 s.
11. Chizzoniti A. G. Chiesa cattolica ed Europa centro-orientale. Libertà religiosa e processo di democratizzazione, Vita e Pensiero / A. G. Chizzoniti. – Milano, 2004.
12. Huntington, Samuel P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century / Samuel P. Huntington. – Norman : University of Oklahoma Press, 1991. – 336 p.

Мельник Михаил. Церковное влияние на процессы демократизации украинского общества. Цель статьи – исследование влияния церкви и церковных институтов на процессы демократизации в Украине. Реализация этой цели осуществляется, благодаря решению следующих исследовательских задач: освещение особенностей отношения граждан к базовым ценностям и идеалам демократии; рассмотрение влияния церковных институтов на становление консолидированной демократии; исследование особенностей

демократизації політичного процесу в Україні. Використовується філософська методологія. Аналізуючи вплив церковних інститутів і віруючого населення на демократическіє впровадження, можна виділити конкретні риси релігії, які сприяють, перешкоджають або є нейтральними в стосунку демократії і, таким чином, подолати малоефективність класифікацій різних релігійних течій на такі, які сприяють демократії, або ні. Спроби таких спрощених класифікацій і протиставлень (протестантизм і католицизм, християнство і мусульманство і т. д.), як правило, недооцінюють різноманітність можливих інтерпретацій і динамічність релігійних напрямків і не надають достатньо детальної інформації для того, щоб допомогти в оцінці перспектив демократизації цих або інших суспільств і в визначенні бажаних напрямків розвитку їх релігійних систем. Очевидно, що ефективна реалізація позитивного потенціалу релігії і церкви на процес формування і становлення громадянського суспільства в Україні можлива при гармонізації її зусиль з зусиллями самого суспільства і держави. Відзначається, що в сучасних умовах демократизація політичного процесу передбачає інституціоналізацію органів влади і розширення ролі не-політичних суспільних акторів, до яких відносяться релігійно-церковні об'єднання. Перспектива подальшого дослідження в даному напрямку – це, з одного боку, питання про ролі церкви як дійсного партнера демократического суспільства, а з іншого – ретельне дослідження світоглядних і організаційних якостей, які повинні бути властиві релігії для того, щоб зробити можливим її інтеграцію з демократією, тобто, як мінімум, її сумісність, а як максимум – взаємоусилення.

Ключевые слова: церква, держава, демократизація, громадянське суспільство, релігія, мораль, суспільство.

Melnyk Mykhaylo. Church Impact on Process of Democratization in the Ukrainian Society Society. The term church refers to a group of people governed by similar rules and beliefs, who congregate in recognition of a higher Being. In most cases the term church and religion are used synonymously. While religions is domesticated by morals that are illuminated by faith, most states are guided by politics whose orientation is generally practical empirical. In most cases the church. Politics on the other hand is given different definitions by different people. On one popular understanding, politics is concerned with the allocation of values in any social system. The features of the democratization of the political process in Ukraine and the religious factors influence the formation of a consolidated democracy. It is noted that in today's political democratization process involves the institutionalization of power and expanding the role of non-political non-governmental actors, which include the religious association. This paper therefore intends to evaluate the relationship between church and politics in Ukraine. This paper falls under cross cutting themes like religion, values and politics. However, the start of the transitional period in Ukraine was rather marked with a religious revival. Suppressed by the previous regime, religion in the transition to democracy finally found a way to make itself visible and redefine its position in the new emerging social context. But, what role did religion play in the period of post-communist transition? The authors will employ philosophical methodology. This method involves analyzing issues and rationalizing. The data that will be used includes mainly secondary data. This includes information that is obtained from libraries like books with relevant information, periodicals like journals and newspapers and even the internet sources.

Key words: Church, state, democratization, civil society, religion, morality and society.

Стаття надійшла до редколегії 28.03.2016 р.

УДК 342.7 (4)

Наталія Назарук

Порівняльна характеристика функціонування інституту омбудсмена в країнах Європейського Союзу

У статті проаналізовано основні наукові підходи до функціонування інституту омбудсмена, розглянуто його роль та значення як інструмента у сфері захисту прав і свобод, що формує, зміцнює й доповнює інститут демократії. Досліджено виникнення, становлення, а також досвід життєздатності та функціонування органу омбудсмена в країнах Європейського Союзу. Проведено порівняльний аналіз тенденцій в організації його діяльності та роботи в європейських державах. Мета статті – виявити специфіку функціонування інституту омбудсмена в країнах Європейського Союзу. Завданнями статті – порівняти функції та важелі впливу